

הערות על יחסם של "התורכים הצעירים" לצינונות

אחת הסוגיות שטרם נתחווירו די צורכן היא יחסם של "התורכים הצעירים" לצינונות, וביתר דיוק, יחסו של הוועד לאחדות וקידמה אשר – כארגון ואחר-כך כמפלגה פוליטית – שלט באימפריה העות'מאנית, למעשה ואחר-כך להלכה, במשך עשור שנים (1908–1918).¹ הדברים שלהלן אינם מתיימרים לפתור סופית את הסוגיה, אלא רק לנסות להאירה במספר הערות, מה גם שבני אותו הזמן ואף חוקרים שדנו בה לאחר מכן נחלקו בדיעותיהם. לרוב נקטו הללו עמדות קיצוניות, שנחלקו, כמדומה, לשתי אסכולות עיקריות.

האסכולה הראשונה גורסת כי "התורכים הצעירים" היו בעצם פרו-צינוניים מובהקים, בגלוי או בסתר. התפיסה הזאת היתה במידה רבה נחלתם של חלק ממתנגדיו של הוועד לאחדות וקידמה, בעשור השנים שבהן עמד הוועד במרכז החיים הפוליטיים. נימוקיהם התמקדו בטענה הבלתי-מוכחת כי הצינונות אירגנה את המהפיכה נגד הסולטאן עבדול-חמיד השני כדי להענישו על שסירב להיעתר להצעותיו של הרצל בעניין הצ'ארטר על ארץ-ישראל. בעלי הנימוקים האלה הסתמכו על הטענה המפוקפקת בדבר מעורבות היהודים בהכנת המהפיכה של התורכים הצעירים – עניין שהועמד בפרספקטיבה נכונה במאמר מאת דוד פרחי, שראה אור לאחרונה;² וכן על הטענה המקובלת לא פחות של חדירת יהודים לעמדות-מפתח של מימשל הוועד לאחדות וקידמה – סברה שהופרכה על-ידי ברנארד לואיס כבר לפני כעשרים שנה ועל-ידי אלי כדורי עשר שנים לאחר-מכן.³ הסברות האלה פשטו לפני מלחמת-העולם הראשונה ובהמשכה לא

1. מבין החיבורים הרבים על הוועד לאחדות וקידמה בשנות שלטונו, ראוי לציין במיוחד שני ספרים, שראו אור בשנים האחרונות: Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Commit-tee of Union and Progress in Turkish Politics 1908–1914*, Oxford 1969. אחמד; G.Z. Aliyev, *Turtsiya v pyeriod pravlieniya Mladoturok 1908–1918 gg.*, Moscow 1972. שני הספרים אינם מתייחסים לנושא הצינונות. לא עלה בידי להשיג ספר חדש על התורכים הצעירים, ברוסית, בשם V.I. Shpil'kova, *Mladoturyetskaya ryevolutsiya 1908–1909 gg.*, Moscow 1977 (1909–1908).

2. דוד פרחי, "יהודי שאלוניקי במהפכת 'התורכים הצעירים'", ספונות, ט"ז, 1981 (להלן: פרחי), עמ' קל"ז–קל"ח.

3. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London 1961, pp. 208–209;

רק בין פוליטיקאים ועיתונאים תורכיים וערביים (כפי שהראה נוויל מאנדל בספרו "הערבים והציונות לפני מלחמת-העולם הראשונה"),⁴ אלא אפילו בחוגי המימשל והמחקר בבריטניה, באותה עת, כפי שהראו ישעיהו פרידמן, בספריו "בעיית ארץ-ישראל בשנים 1914-1918" ו"גרמניה, תורכיה והציונות, 1897-1918".⁵ אולי לא למותר לציין, כי האסכולה הזאת מצאה חסידים בכמה היסטוריונים ועיתונאים תורכיים (אומנם לא אצל המעולים שבניהם) בדור שאחרי פטירתו של מוסטפה כמאל, כאשר נסתמנה אופנה להתרפק על זכרו של עבדול-חמיד השני ולהשמיץ את "התורכים הצעירים". בין אלה בלטו ג'ואט רפעת אטילחאן, קצין צבא שנעשה לעיתונאי אנטישמי, ואחרים.⁶

האסכולה השנייה יוצאת מהנחות הפוכות וטוענת כי "התורכים הצעירים", וביחוד צמרת הוועד לאחדות וקידמה, בלטו בעמדותיהם האנטי-ציוניות הבלתי-מתפשרות. טיעוניה של אסכולה זו הינם מבוססים יותר, בדרך-כלל, הודות להסתמכות על הוכחות הניתנות ביתר קלות לבדיקה ואימות – כלומר, על הידוע מדבריהם והחלטותיהם של הנוגעים בדבר. הגורסים כך מזכירים את חשדותיהם של אחדים מראשי "התורכים הצעירים" בכוונותיה של התנועה הציונית להקים ריכוז גדול של יהודים בארץ-ישראל (או במזרח-התיכון) ואת חששם פן יקימו הציונים מדינה שתתפצל מהאימפריה העות'מאנית. חשדות וחששות אלה נזכרים, פעם אחר פעם, בדיווחיהם של ויקטור יעקובסון ואחרים, השמורים בארכיון הציוני המרכזי.⁷ צעדים אנטי-ציוניים שונים – כגון איסור קניית אדמות על-ידי יהודים בארץ-ישראל, נאומים אנטי-ציוניים שנישאו בפרלמנט

Elie Kedourie, "Young Turks, Freemasons and Jews", *Middle Eastern Studies*, VII (1): Jan. 1971, pp. 89-104

Neville J. Mandel, *The Arabs and Zionism before World War I*, Berkeley 1976 (להלן: מאנדל).

Isaiah Friedman, *The Question of Palestine, 1914-1918: British Jewish Arab Idem*, Relations, London 1973, esp. pp. 54-55

Germany, Turkey and Zionism, 1897-1918, Oxford 1977 (להלן: פרידמן, גרמניה).

ראה עליו בספרי *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden 1974, pp. 185-186

C.R. Atilhan, *31 Mart Faciasi*, Istanbul 1956 (מאראס) (אסון ה-31 במאראס) (הפגיעות של "אחדות וקידמה"), Istanbul 1971, *Id., Itihad ve terakki'nin suikastleri*, Hikmet Tanyu, *Tarih boyunca Yahudiler ve Türkler* שלו. (יהודים ותורכים במהלך ההיסטוריה); Cemal Anadol, Istanbul 1976, vol. I p. 615

Siyonizmin oyunlari, Istanbul 1978, pp. 88-93

דו"חות שונים של יעקובסון מזכירים בספרים בספרים של פרידמן ומאנדל שזכרו לעיל. עליהם ניתן להוסיף, בין השאר, את הדו"ח של רופין למשרד המרכזי של ההסתדרות הציונית, מיום 13 בספטמבר 1917. השמור בארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) Z3/66.

העות'מאני (במארס ובמאי 1911),⁸ ואחר-כך סגירת הארגונים הצינוניים באסתנ-בול באפריל 1914⁹ – כל אלה הם סימנים לאי-הצלחתה של התנועה הצינונית להפיג את חשדות השלטונות וחששותיהם. התבטאויות וצעדים שונים של "התורכים הצעירים" נגד הצינונות הוצגו גם כתוצאה של הפעילות התעמולתית של הערבים, ביחוד ערביי ארץ-ישראל וסוריה. למשל, מאנדל בספרו – אף כי הוא דן בקיצור גם בחשדנותה של הצמרת העות'מאנית כלפי כוונותיה הפוליטיות של הצינונות – מתרכז בעיקר בתרומת הערבים להגברת החשדנות הזאת באמצעות תעמולה חריפה נגד רכישת קרקעות בארץ-ישראל על-ידי יהודים; גישתו של מאנדל – שלא התכוון לעסוק במיוחד במדיניות העות'מאנית כלפי הצינונות – תואמת, כמובן, את נושא מחקרו, הערבים והצינונות, ולאחרונה קיבלה חיזוק בחומר חדש שנחקר ופורסם על-ידי אחדים מחוקרי התנועה הלאומית הערבית.¹⁰ ברם, גם אם האסכולה השנייה מסתמכת יותר על עובדות וטיעוניה קרובים יותר לאמת, הרי גם היא קיצונית מדי במסקנותיה ואינה נותנת די את דעתה להמתנות שחלה במדיניות העות'מאנית ערב מלחמת-העולם הראשונה – כאשר קיוו העות'מאנים לגייס את תמיכתו של הון יהודי;¹¹ כפי שאירע בדצמבר 1917 ובינואר 1918, שעה שטלעת פאשא, אחד מהצוות המוביל בוועד לאחדות וקידמה, שהיה אז הווזיר הגדול, גילה נטיה להתפשרות עם הצינונות – ברצותו להגיב על הצהרת בלפור (כוונה זו נתגלתה כקצרת ימים).¹²

מכל האמור לעיל ומתוך עיון בחומר נוסף מתברר כי הצדק עמנו בהעדיפנו את סברותיה של האסכולה השנייה על אלה של הראשונה. הגם שהאנטי-צינונות של "התורכים הצעירים", בהזדמנויות אחדות, היתה מותנית על-ידי שיקולים טקטיים, היא גילתה עקביות שאין לזלזל בהשפעתה על מצב הצינונות בארץ-

8. השווה אצ"מ Z/826-828, Z/796, Z/43-44, Z/427; פרטים נוספים אצל מאנדל, פרק 5.

9. ראה אצ"מ Z/48, מברקו של ליכטהיים, מאסתנבול, 11.4.1914.
10. Rashid Khalidi, "Arab Nationalism in Syria: The Formative Years, 1908-1914", in W.W. Haddad & W. Ochsenwald, eds., *Nationalism in a Non-National State: The Dissolution of the Ottoman Empire*, Ohio 1977, pp. 207-237; Ann Lesch, "The Origins of Palestine Arab Nationalism," *ibid.*, pp. 265-290.

11. ראה מאנדל, עמ' 168 ואילך.

12. אצ"מ Z/1486, מכתב יוליוס בקר אל המשרד המרכזי של ההסתדרות הצינונית בברלין, מאסתנבול, 24.12.1917. על בקר וראיונו עם טלעת, השווה פרידמן, שאלת ארץ-ישראל, עמ' 296; וכן על התבטאויותיו של טלעת, מאמרו של אותו מחבר, "The Austro-Hungarian Government and Zionism", *Jewish Social Studies* XXVII(4), Oct. 1965, pp. 236-239, 241-242.

ישראל ובשאר חלקי האימפריה העות'מאנית. עם זאת, אין להסביר את האנטי-ציונות נוסח "התורכים הצעירים" דווקא כשלון המדיניות הציונית או כהצלחת התעמולה הערבית, ואפילו לא כצירוף של השניים. סיבות אלה פעלו, כמובן, אך ספק אם היוו את העיקר. דומה כי כדי להבין לאשורו את הכיוון האנטי-ציוני של הוועד לאחדות וקידמה, מן הראוי לבחון גם את ההיבט האידיאולוגי-פרגמטי של מדיניות הוועד, מצד אחד, ואת עמדותיהם (כלפי הציונות) של אותם יהודים שהיו להם מהלכים חשובים בארגון הזה, מצד שני. בעייתה המרכזית של האימפריה העות'מאנית, בעשרים השנים הראשונות למאה שלנו, היתה ההישרדות – נוכח ירידת עוצמתה הצבאית, החמרת מצבה הכלכלי וההדרדרות במישור יחסי הבינלאומיים. שאלת השאלות היתה "איך להציל את המדינה העות'מאנית", והניסיון להשיב עליה עמד בראש דאגותיהם של מנהיגי הוועד לאחדות וקידמה, כשהבעיה מחריפה עקב שורה בלתי-פוסקת של מרידות לאומים בתוך האימפריה ומתקפות מזוינות מצד שכניה מבחוץ. בתנאים אלה נעשה היחס החשדני של חוגי השלטון כלפי התנועות הלאומיות של בני המיעוטים בתוך האימפריה לגורם חשוב בקביעת מדיניותם, כלפי פנים וכלפי חוץ.

הרוב הגדול של הפעילים המרכזיים בוועד לאחדות וקידמה לא היו בעלי השקפת-עולם פוליטית מוצקה; ודאי נכון הדבר לגבי האישים המרכזיים בארגון הזה. האידיאולוגיה שלהם ידעה להתאים את עצמה לתנאים המשתנים – לטובת האימפריה העות'מאנית ולטובתם הם. מאפייני הריאליזם הפרגמטי הזה לא היו שונים בהרבה בצמרת הפוליטית של האימפריה העות'מאנית בדורות הקודמים, וניתן, כמובן, למצוא להם מקבילות במדינות שונות גם בימינו. מה שחשוב וקובע לענייננו הוא שהאידיאולוגיות השונות של צמרת השלטון, על התמורות שחלו בהן, היו כולן לרעת היחס אל הציונות.

כאשר תפסו אנשי הוועד לאחדות וקידמה את השלטון בשנים 1908–1909, היתה האידיאולוגיה הפאן-אסלאמית אידיאולוגיית-על שטופחה ברצינות – ולא בלי הצלחה – על-ידי עבדול-חמיד השני. התפיסה הזאת דגלה בהתקרבות בין כל המוסלמים, בהשראתו ובהנהגתו של הסולטאן, ובמגמה לצבור עוצמה בענייני פנים וחוץ. "התורכים הצעירים" חששו לרכז את עיקר מאמציהם באידיאולוגיה שטופחה ונוהלה על-ידי הסולטאן, שונאם-בנפש, מה גם שידעו כי חסרות להם הסמכות והיוקרה של עבדול-חמיד השני; בנוסף לכך, אצל רבים מחשובי מנהיגיהם יש מקום לפקפק בדבקותם באסלאם. עם זאת, נזהרו מלכפור באסלאם בגלוי, כדי לא להביא את המוסלמים הרבים באימפריה ומחוץ לה לידי ניכור משלטונם. הם אף העריכו את נשק האסלאם – ולמעלה ממנו הפאן-אסלאם

– כאמצעי ללחץ מדיני על מעצמות שונות (וביחוד בריטניה) שמוסלמים רבים נמצאו בתחומי המימשל שלהן.¹³ על כן המשיכו ראשי הוועד לאחדות וקידמה להיזקק לשירותיהם של סוכני הסולטאן לשעבר בתוך האימפריה ומחוץ לה, הגם שחלק מהפעילות הפאן־אסלאמית הזאת נועדה לכסות על יעדים אחרים.¹⁴ גם אם הפחיתו בערך הפאן־אסלאם, לא ויתרו עליו איפוא ראשי הוועד לאחדות וקידמה כאידיאולוגיה מעשית. ברם, בשנות שלטונם פיתחו והפעילו שתי אידיאולוגיות חילופיות: העות'מאניות והפאן־תורכיות.

העות'מאניות נתפרשה כמאמץ מכוון מלמעלה לגבש את האימפריה נוכח הסכנות המאיימות עליה, תוך ניסיון לשכנע את כל תושבי האימפריה כי הינם אזרחים שוויוזכויות וחובות, ולנסות להבטיח את נאמנותם למולדת המשותפת. את היעד המיוחל הזה ביקשו להשיג באמצעות היתוך כל עמי האימפריה ליחידה אחת תחת הנהגה תורכית מרכזית.¹⁵ המדיניות הזאת הדאיגה, בסופו של דבר, גם את התורכים וגם את המיעוטים: הראשונים חששו שהשוויון הכללי יפגע במעמד הבכורה שלהם, ואילו האחרונים סלדו מתהליך התורפיפיקציה הכפויה ומיחו נמרצות.¹⁶ בשנים הראשונות לשלטונו (העקיף או הישיר) של הוועד לאחדות וקידמה, נסתמנה התורפיפיקציה ביחוד בתחום התרבות, עם דגש חזק על טיפוח הלשון התורכית. זו הותדרה, הרבה יותר מאשר קודם לכן, בבתי־הספר לכל רמותיהם, וכן בחיי המסחר והעסקים. הצד השני של אותה המטבע היה דחיקת הלשונות הלאומיות האחרות באימפריה העות'מאנית, כמדיניות רשמית שנקבעה מלמעלה ובוצעה בכל מקום. אם כי מדיניות העות'מאניות היתה מכוונת לכל אוכלוסיית האימפריה, יועד חלק חשוב ממנה לאוכלוסיה המוסלמית דווקא, בצירוף־לכאורה של עות'מאניות ואסלאם או פאן־אסלאם.¹⁷ בסופו של דבר היה לעילית התורכית השלטת יסוד משותף – הדת – עם המוסלמים באימפריה, יסוד שנעדר בקשר עם הנתינים האחרים. התסיסה הלאומית של עמים שונים באימפריה ואי־הזדהותם אתה, תוך

13. "Exploiting the Crescent: Pan-Islamic Aims", *The Times*, 17 Apr. 1915.

14. ראה, למשל, pp. 81–88, (להלן: מוסאפיר) Musafir, Notes sur la Jenne Turquie.
René Pinon, *L'Europe et la Jeune Turquie: Les aspects nouveaux de la question d'Orient*, Paris 1911, pp. 134–136 (להלן: פינון).

15. מוסאפיר, עמ' 36–55; פינון, עמ' 122 ואילך.

16. Joseph Pomianowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches: Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Zurich 1928, pp. 28–30. Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire 1914–1921*, London 1956, pp. 59 ff

17. השווה אחמד, עמ' 154 ואילך.

הסתייגות ממדיניות העות'מאניות – כל אלה הביאו חלק מצמרת הוועד לאחדות וקידמה לחשיבה מחודשת. זו גררה אימוץ הפאן-תורכיות כאידיאולוגיה מרכזית, תוך הפחתה במעמדן של הפאן-אסלאמיות והעות'מאניות גם יחד. היעד העיקרי של הפאן-תורכיות היה להביא להתקרבות בין התורכים באימפריה העות'מאנית לבין יסודות תורכיים מחוץ לה – ברוסיה הצארית, איראן, יוון, קפריסין ועוד. ההתקרבות הזאת, תוך מגמה לחתור לאיחוד בעתיד, נועדה לחזק את התורכים כשליטי האימפריה ולהשיג לה תמיכה בענייני פנים וחוץ כאחד.¹⁸ נוכח התפיסה הזאת התגברה עוד יותר מדיניות התורכיפיקציה המודרנית,¹⁹ שבענייני פנים חרגה עתה אל מעבר לתחום התרבותי-לשוני ונגעה גם בתחום הכלכלי (למשל, בתעמולה שקראה לאוכלוסיה להעדיף את עסקיהם של התורכים). גם בענייני חוץ היה שינוי חשוב באוריינטציה הכללית, תוך ניסיון לפצות את האימפריה על הפסדיה הטריטוריאליים באפריקה (ביחוד בלוב) ובאירופה (ביחוד בבלקאנים) על-ידי צבירת תמיכה בקרב היסודות התורכיים באסיה ובדרום-רוסיה.²⁰ מטרת המלחמה של האימפריה העות'מאנית במלחמת העולם הראשונה המחישו את האוריינטציה הזאת, כולל ריכוז ממשי של המאמץ הצבאי לכיוון דרום-רוסיה.²¹ אגור היה החסיד הנלהב ביותר של האידיאולוגיה הפאן-תורכית והמפעיל העיקרי שלה בקרב החוגים קובעי ההחלטות באימפריה העות'מאנית.

למעשה, לא חיסלה האידיאולוגיה הפאן-תורכית את האידיאולוגיות הפאן-אסלאמיות והעות'מאניות, אלא הפחיתה ממעמדן; היא המשיכה להתקיים לצידן, בעת ובעונה אחת, במישור האסטרטגי והטקטי כאחד, בצורה פרגמטית מובהקת. כך נוצלה כל מדיניות בזמן ובמקום שנראו מתאימים לכך ביותר. הפאן-אסלאמיות הכתיבה את היחסים עם הערבים ועם מוסלמים אחרים בפנים

18. על הפאן-תורכיות ראה, למשל, Yusuf Akçura, *Türk yili* (שנתון התורכים), 1928. Gotthard Jäschke, "Der Turanismus der Jungtürken: zur osmanische Aussenpolitik im Weltkriege", *Die Welt des Islams* XIII, 1941, pp. 1-53; Hüseyin Namik C.W. Hostler, *Turkism*. 1944 (תולדות הפאן-תורכיות), Orkun, *Türkçülüğün tarihi and the Soviets: The Turks of the World and Their Political Objectives*, London 1957. למחקר חדש יותר, ראה מאמרי, "Some Consideration on Panturkist Ideology", *Atti della Settimana Internazionale di Studi Mediterranei Medioevali e Moderni*. Istituto di Studi Africani e Orientali, Milano 1980, pp. 113-122; *Pan-Turkism in Turkey: A study of Irredentism*, London 1981

19. פרטים אצל: Edwin Pears, "Turkey, Islam and Turanianism", *The Contemporary Review*, CXIV, Oct. 1918, pp. 374 ff.

20. השויה: "Turkey, Rusia and Islam", *The Round Table*, Dec. 1917, pp. 110 ff.

21. M. Larcher, *La guerre turque dans la guerre mondiale*, Paris, 1925

האימפריה, ועם המוני המוסלמים שמחוץ לה. העות'מאניות המשיכה להיות הקו המנחה במדיניות הפנימית כלפי כל המיעוטים באימפריה. הפאן-תורכיות שימשה יסוד לקשר עם הקבוצות ממוצא תורכי ברוסיה הצארית ובמקומות אחרים, וחיזקה את רגשי האמפאטיה שלהן עם האימפריה העות'מאנית.²²

אין כמעט צורך להסביר עד כמה האידיאולוגיות הללו פעלו בעצם לרעת היהודים – ועוד יותר לרעת הצינונות. היהודים, מהיותם לא-מוסלמים ולא-תורכים לא יכלו להשתלב במגמות שפורטו לעיל, ואילו הצינונים החשידו עצמם בעיני הוועד לאחדות וקידמה על-ידי תביעותיהם המדיניות. דווקא הפעילות הפומבית שלהם במישור הזה נודעה בציבור והגבירה את החשדות שהצינונים מתכוונים להקים יחידה פוליטית נפרדת – כלומר, מדינה משלהם. באותה עת הרבו ארמנים, ערבים ואחרים לפעול במחתרת, ואילו את פעילותם הגלויה הגדירו כשאיפה לביזור (דצנטרליזציה, בערבית "לא-מרפזיה"). התנאים המיוחדים הללו סיפקו תחמושת לתעמולה האנטי-צינונית של אותם ערבים שתחושתם הפוליטית נתעוררה אז. אלה הבליעו את מגמותיהם הלאומיות וניצלו בתעמולתם את היסוד המשותף של האסלאם. התורכים והרוב המכריע של הערבים באימפריה העות'מאנית היו בני אותה המלח – העדה המוסלמית; עקב כך התקיימו ביניהם קשרים רבים, לא רק בתחום הדת, אלא גם בתחומי החיים המשותפים המעוגנים עמוקות בדת האסלאם. יתר על כן, מחקרים חדישים, ביחוד של פרופ' דאון,²³ מראים כי התנועה הלאומית הערבית, למרות העניין שיש בה, הקיפה רק חוגים מצומצמים למדי, ואילו רוב הערבים תושבי האימפריה העות'מאנית נשארו, בעצם, נאמנים לסולטאן ולאימפריה. גם אני (באופן בלתי-תלוי בדאון), בספרי על מסילת-הברזל החיג'אזית,²⁴ הגעתי למסקנה דומה בדבר נאמנותם של רוב הערבים לאימפריה ולמוסדותיה. נוכח המציאות הזאת, אכן נמצאו תורכים – בחוגי השלטון או בין החוגים המקורבים להם – שראו ברצון את האופציה לשיתוף-פעולה מקיף עם הערבים למען חיזוק האימפריה העות'מאנית ואולי אף הצלתה.²⁵ דוגמא מובהקת לכך ישמש חיבורו החשוב והנפוץ של עומר סייף אדדין "מדינת תוראן העתידה".²⁶ המחבר

22. Harry Luke, *The Making of Modern Turkey: From Byzantium to Angora*, London 1936, p. 159

23. C. E. Dawn, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism*, Urbana 1973, chaps. 5-6

24. J. M. Landau, *The Hejaz Railway and the Muslim Pilgrimage: A Case of Ottoman Political Propaganda*, Detroit 1971, Introduction

25. ראה אחמד ומאנדל.

26. *Yarinki Turan devleti* (מדינת תוראן העתידה), הופיע לראשונה באסתנובל בשנת 1914.

(1884–1920), סופר ומשורר נודע, היה מעורב בחוגי הפאן-תורכים ונודעה לו השפעה בקירבם,²⁷ וכתביו משמשים להם עד היום מקור השראה. בספרו הנזכר הוא מציג תמונה מפורטת ונלהבת של מדינה עתידה, שבה שולטות במשותף עילית תורכית בצד עילית ערבית.

במערכת פוליטית וחברתית כזאת היה כוחם של היהודים באימפריה העות'מאנית קטן מכדי שתהיה לו השפעה של ממש. כוחה של הציונות לעמוד בפני המתקפות עליה היה קטן אף יותר והוא נפגע בצורה רצינית – אולי מכרעת – מן היחס הפושר, או השלילי, שגילו כלפי הציונות אותם יהודים שהיו מקורבים לחוגי הוועד לאחדות וקידמה (וביחוד למעגל הפנימי של מנהיגות הוועד). בזאת נבדל מצבם מזה של הערבים, היוונים, הארמנים, האלבנים ואחרים, אשר נציגים שלהם שנמצאו בעמדות כוח סייעו, אם מעט ואם הרבה, לשאיפות הלאומיות והפוליטיות של בני עמם. היהודים, לעומת זאת, לא השתמשו בעמדות ההשפעה שלהם כדי לסייע לציונות, אלא פעלו (אם בכלל) נגדה יותר מאשר למענה. במקרים הידועים לנו, במקום למתן את האנטי-ציונות של מנהיגי "התורכים הצעירים", הם אפילו עודדו אותה. נתייחס להלן לשלושה אישים, אשר לכל אחד מהם היה מעמד מיוחד במינו: עמנואל קאראסו, משה כהן וחיים נחום.

עמנואל קאראסו (מת בשנת 1934), שהתורכים ביטאו את שמו קאראסו (כלומר "מים שחורים"), היה עורך-דין וראש לשכת הבונים-החופשיים "מאק" דוניה ריסורטה" בסאלוניקי. בתוקף מעמדו זה איפשר ל"תורכים הצעירים" לנצל את מפגשי הבונים-החופשיים להתכנסות מחתרתית, ובעקבות זאת נעשה – לאחר הצלחת מהפכתם – לבעל השפעה בחוגיהם, ביחוד בסאלוניקי. הוא היה ציר הפרלמנט העות'מאני, תחילה מסאלוניקי ואחר-כך מאסתנבול.²⁸ כמקורב לטלעת, היה פעיל בענייני כלכלה, ואף קשר קשרים עם יהודים, כולל יהודים בברלין, בימי מלחמת-העולם הראשונה.²⁹ לקאראסו, כלאומני תורכי וכבונה-חופשי, לא היה עניין מיוחד בציונות, ועד כמה שידוע, לא פעל נגדה, כשני היהודים האחרים שהוזכרו. אולם – כנראה מתוך השקפה שאין הציונות

ונדפס שוב פעמים מספר, בתעתיק לאותיות לטיניות.

27. ראה עליו, בין השאר, *Ömer Seyfeddin'in hayati ve eseri* (Ali Canip Yöntem) (חייו ויצירתו של עמר סייף אודין), 1935. K.H. Karpat, "Omer Seyfeddin and the Transformation of Turkish Thought", *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, X, 1972, pp. 677–691; Yalçın Töker, *Ömer Seyfeddin*, 1973

28. אחמד, עמ' 173; פרחי, עמ' קל"ח, קמ"ז.

29. השווה פרידמן, שאלת ארץ-ישראל, עמ' 296 ואילך.

מתאימה עצמה במידה מספקת לאינטרסים העות'מאניים³⁰ – הוא גם לא עזר לעניין הציוני בחוגי מימשל שאוונם היתה כרויה לעצתו.

משה כהן (1883–1961) היה יליד סרס וחי בסאלוניקי בעת מהפכת "התורכים הצעירים", ולאחר שסאלוניקי נכבשה על-ידי היוונים בשנת 1912 עבר להתגורר באסתנבול (בה חי ופעל עוד שנים רבות). היתה זו דמות מעניינת מאוד, שרק מעט מאוד פורסם על אודותיה עד כה.³¹ מתוך היומנים שלו (המצויים בידי, עדיין בכתב-יד) ומעדויות אחרות, אנו למדים כי קיים קשרים עם חברי הוועד לאחדות וקידמה בסאלוניקי – אשר, כאמור, היתה מקום מושבם של מוסדות הוועד המרכזיים – וביניהם גם עם עאדל בי, שכינה במשך זמן-מה כמזכיר הכללי של הוועד לאחדות וקידמה. הוא המשיך בקשרים האלה גם לאחר שהוועד עבר – וכן משה כהן עצמו – לאסתנבול, כנאמר לעיל. פרסומיו החשובים, בתורכית ובלשונות אירופה, שכללו ספרים ומאמרים רבים על העות'מאניות ועוד יותר על הפאן-תורכיות, היקנו לו מעמד בלתי-רשמי – אך בעל השפעה – כאחד האידיאולוגים הידועים של הלאומיות החדשה מבית-מדרשו של הוועד לאחדות וקידמה. משה כהן היה דמות טיפוסית לאינטלקטואל מבני המיעוטים בראשית המאה העשרים, עות'מאני רחב אופקים ורב-אינטרסים. בנעוריו הוסמך לרבנות, למד משפטים וגם קיבל תעודת עורך-דין, אך תחום התעניינותו היה הרבה יותר מקיף: הוא הרבה לקרוא על הסוציאליזם וגם התחיל לחבר ספר עליו, הצטרף לבונים-החופשיים בסאלוניקי ואחר-כך היה פעיל בשורותיהם גם באסתנבול, ובד כבד עם הפיכתו ללאומני עות'מאני – ואחר-כך פאן-תורכי – נלהב, התעניין גם בציונות. הוא השתתף כציר מטעם יהודי סאלוניקי בקונגרס הציוני התשיעי בהאמבורג (1909) ואף נשא שם נאום ארוך,³² שהיה בעצם יותר בגדר המלצה על העות'מאניות מאשר על הציונות. עם שובו לסאלוניקי הסתייג יותר ויותר מהציונות. יעידו על כך קטעים שונים מיומניו, מאז שנת 1910, ושורת מכתבים שכתב אל ישראל זאנגוויל, בענייני י"ט"א, בשנים 1910–1911.³³ הרקע לכך היה החשש שלו כלאומני עות'מאני, פן הציונות – שבה ראה תנועה פוליטית בדלנית – תפגע בשלמות האימפריה העות'מאנית ותגרור אחריה התגברות האנטישמיות. הקירבה בין גישתו של

30. פרידמן, גרמניה, עמ' 142–144, 148.

31. הנני עוסק עתה בהכנת מונוגרפיה עליו, שבה תידון ביתר פירוט אישיותו, כתביו, פעילותו התרבותית והפוליטית.

32. *Stenographisches Protokoll der Verhandlungen des IX. Zionisten-Kongresses in Hamburg, Cologne and Leipzig 1910*, pp. 267–278

33. אצ"מ 64/A36.

משה כהן לנושא לבין גישתם של כמה מראשי הוועד לאחדות וקידמה בוודאי אינה מקרית; והשאלה האם היה לו חלק בעיצוב עמדתם, או שרק הזדהה אתה ואימץ אותה לעצמו – שאלה זו נשארת פתוחה.

חיים נחום (1872–1960) היה יליד מאניסה, למד בטבריה, איזמיר, אסטנבול ופאריס, שבה הוסמך לרבנות. בפאריס קשר קשרים עם אחדים מפעילי הוועד לאחדות וקידמה; לאחר הצלחת מהפכתם, מינהו לרב ראשי של יהודי תורכיה, מישרה שבה החזיק בשנים 1908–1920 (אחר-כך היגר מתורכיה ומאז 1925 ועד מותו היה רב ראשי במצרים).³⁴ מישרת "החכם באשי", כפי שמכונה רבם הראשי של יהודי תורכיה, היא מישרה ממוסדת בחוק ורבת יוקרה; ריקמת קשריו האישיים של הרב נחום עם ראשי השלטון היקנתה לו עמדה רבת עוצמה. עוד משנת 1908 היה הרב נחום מודע היטב לכך שהוועד לאחדות וקידמה לא יסכים בשום פנים להקמת יחידה פוליטית אוטונומית של יהודים בארץ-ישראל.³⁵ מכאן (ואולי גם עקב קשריו של נחום עם חברת "כל ישראל חברים", שהתנגדה אז לציונות בצורה גלויה) הסתייגותו מן הציונות, הגם שהיתה דורערכית בהתבטאויותיה הפומביות, לפי מיטב המסורת העות'מאנית של עירפול הצהרות וכוונות, לפי הצורך. בשים לב למעמדו הרם נעשו ניסיונות שונים מצד נציגי ההסתדרות הציונית בתורכיה לשכנעו שישפיע על ראשי הממשל מקרב אנשי הוועד לאחדות וקידמה למען מתון התנגדותם לציונות ולעבודה הציונית באימפריה העות'מאנית. בארכיון הציוני המרכזי קיימות עדויות שונות לניסיונות האלה. למשל, בספטמבר 1910 סירב הרב נחום לבקשתו של ויקטור יעקובסון, נציג ההסתדרות הציונית באסטנבול, לצאת בהכרזה – שאין לציונות מגמות בדלניות.³⁶ בסוף אותה שנה כנראה גם שלח הרב נחום שליח מיוחד לסאלוניקי כדי לעורר את יהודיה נגד הציונות;³⁷ לפי השמועה, גם פעל אז לשכנע את הוועד לאחדות וקידמה לרדוף את הציונות.³⁸ בשנים הבאות, בין 1911 ל-1917, חזר ונקט עמדה ברורה, לעתים גם תקיפה, נגד הציונות והסכנות הגלומות בה לשלמות האימפריה העות'מאנית.³⁹ אם גם

34. ביוגרפיה קצרה עליו ראה ב"Jüdisches Lexikon", כרך רביעי, טור 382, וב"Encyclopaedia Judaica" (באנגלית), כרך שנים-עשר, טור 791 (שם מצויה גם ביבליוגרפיה נוספת עליו).

35. פרידמן גרמניה, עמ' 141.

36. אצ"מ 22/9, דו"ח יעקובסון מאסטנבול, 26.9.1910.

37. אצ"מ 22/10, "Brief aus Konstantinopel".

38. שם, שם.

39. שם, דו"ח פילון דה פרסקו (עורך העיתון El Tiempo) להסתדרות הציונית, אסטנבול, 5.1.1910; אצ"מ 23/66, דו"ח רופין אל המשדר המרכזי של ההסתדרות הציונית, 13.9.1917.

עזר הרב נחום, כמובן, ליהודי האימפריה ולחם למען זכויותיהם של היהודים בארץ־ישראל,⁴⁰ הרי מאבקו בציונות היה בלתי־מתפשר, גלוי וידוע. רק ב־1920 הודה, בחצי־פה, בחשיבותה המיוחדת של הצהרת בלפור, בפרק שכתב על יהודי תורכיה;⁴¹ אך באותה שעה כבר לא היו "התורכים הצעירים" בשלטון. לסיכום, בעשר שנות שלטון "התורכים הצעירים" היו שלושה יהודים עות'מאניים עשויים לקבוע, במידה רבה, את עמדתם של ראשי צמרת השלטון באימפריה כלפי הציונות: עמנואל קאראסו, הפוליטיקאי; משה כהן, האידיאולוג; וחיים נחום, החכם־באשי. הראשון, עד כמה שידוע, לא גילה מעורבות ביחס לציונות; השני הסתייג ממנה; והשלישי נאבק בה. יתכן מאוד שעמדותיהם מסבירות, במידת־מה, את התגברות חשדנותם של אחדים מראשי "התורכים הצעירים" כלפי הציונות ואת הקשחת עמדותיהם כלפיה, וזאת שעה שמתנגדי הציונות מבין הערבים נקטו מצידם בפעילות גוברת אצל השלטונות – מה גם שפעילות זו, העויינת לציונות, השתלבה יפה בכל אחת מן האידיאולוגיות הרשמיות: הפאן־אסלאמיות, העות'מאנית והפאן־תורכיות.

40. ראה מאנדל, ביחוד עמ' 71–72, 144 ואילך, 165 ואילך, 208; וכן David Farhi, "Documents on the Attitude of the Ottoman Government towards the Jewish Settlement in Palestine after the Revolution of the Young Turks, 1908–1909", in: Moshe Ma'oz, ed., *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, Jerusalem 1975, esp. p. 202.

41. בספר בעריכת E.G. Mears, מצוטט אצל פרידמן.

